

**ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ**

МИХАЛЬЧУК ОКСАНА ЛЕОНТІВНА

УДК 94 (477.8) “1964/1985”

**ВОЛИНСЬКЕ СЕЛО: КУЛЬТУРА, ОСВІТА, РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ
(1964–1985 рр.)**

Спеціальність 07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Луцьк – 2010

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі новітньої історії України Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Науковий керівник: кандидат історичних наук
Філіпович Мирослава Богданівна, Волинський
національний університет імені Лесі Українки, завідувач
відділу аспірантури, докторантури та наукових стажувань.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Марусик Тамара Володимирівна,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича, проректор з науково-
педагогічної роботи з питань навчально-виховного
процесу;

кандидат історичних наук, доцент
Малярчук Олег Михайлович,
Івано-Франківський інститут менеджменту
Тернопільського національного економічного
університету, доцент кафедри загальноекономічних
та гуманітарних дисциплін.

Захист відбудеться 15 вересня 2010 р. о 10.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.051.03 у Волинському національному університеті імені Лесі Українки за адресою: 43021, м. Луцьк, вул. Шопена, 24, ауд. 38.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Волинського національного університету імені Лесі Українки за адресою: 43021, м. Луцьк, вул. Винниченка, 30 а.

Автореферат розісланий “ ” серпня 2010 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук, доцент

В. В. Надольська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. В сучасних умовах, з утвердженням незалежної і демократичної Української держави, з'явилася можливість більш глибокого й неупередженого вивчення вітчизняної історії. За останні роки значно посилився інтерес учених до проблем духовного життя українського народу, зокрема до різних аспектів розвитку культури, освіти і релігійного життя в другій половині ХХ ст.

Відмова від колишніх вузько ідеологічних, класово-партійних підходів і використання нових концептуальних принципів дозволяє правдиво та об'єктивно відтворити минуле українського народу. Вітчизняна історіографія зробила значний крок вперед у з'ясуванні природи і генезису радянської тоталітарної системи, особливостей її функціонування в основних сферах суспільного життя.

Однак на фоні доволі докладно вивчених загальних питань аграрної політики радянської влади і культурно-освітнього розвитку українського села 60–80-х рр. ХХ ст. залишається ще чимало неопрацьованих проблем, насамперед регіонального та місцевого характеру. До них слід віднести питання культурного, освітнього, а особливо – релігійного життя волинського села зазначеного періоду.

Актуальність обраної теми визначається тим, що розробка проблем духовного розвитку волинського села, вивчення форм і методів культурно-масової і просвітницької роботи та її здобутків і прорахунків сприятиме вдосконаленню діяльності органів влади у розбудові сучасного українського села.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконувалося у рамках науково-дослідної теми “Західне Полісся: історія та культура” (державна реєстрація № 0103U000656). У контексті практичної реалізації дисертація безпосередньо пов'язана з державною програмою “Освіта (Україна ХХІ ст.)”.

Мета і завдання дослідження. Мета роботи полягає в тому, щоб на основі принципів об'єктивності, історизму, спираючись на сучасну джерельну базу, насамперед неопубліковані архівні документи, проаналізувати культурне, освітнє і релігійне життя волинського села у 1964–1985 рр.

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання**:

- з'ясувати суспільний статус волинського села;
- розкрити сутність та особливості культурно-освітньої і релігійної політики радянської влади на селі;
- простежити процес формування сільської інтелігенції як один з ключових факторів духовного буття;
- охарактеризувати розвиток шкільної освіти, якісний рівень навчання, стан учительських кадрів;
- дати аналіз основних напрямів діяльності бібліотек у контексті культурного та освітнього життя;
- вивчити зміст, форми і методи культурно-освітньої роботи, її ідеологічну і загальнокультурну спрямованість;
- дослідити церковно-релігійні відносини і становище окремих конфесій у волинському селі.

Об'єктом дослідження є духовне життя волинського села, а предметом – розвиток культури, освіти і церковно-релігійних відносин у 1964–1985 рр.

Територіальні рамки дослідження охоплюють Волинську область в її адміністративних кордонах у складі Української РСР.

Хронологічні межі дослідження визначені 1964–1985 рр., тобто періодом “застою”, своєрідного консервативного відступу, що відчутно позначився на розвитку українського села. Нижня межа дослідження пов'язана з приходом до влади брежнєвського керівництва, а верхня – з початком горбачовської “перебудови”.

Методи дослідження. У процесі вивчення проблеми застосовувалися принципи і методи загальнонаукового та історичного аналізу. На етапі пошуку й опрацювання архівних матеріалів використовувався метод критики і класифікації джерел. За допомогою порівняльно-історичного методу і методу періодизації вдалося простежити зміни, що відбулись у культурно-освітній сфері волинського села в 1964–1985 рр. і дати їм оцінку. Історико-правовий підхід допоміг визначити особливості релігійної політики радянської влади у Волинській області. Метод структурно-функціонального аналізу сприяв з'ясуванню рис і особливостей розвитку сільської культури у зазначений період. При визначенні динаміки чисельності православних та протестантських громад застосовувався статистичний метод.

Для з'ясування конкретних завдань було використано проблемно-хронологічний, порівняльний, історико-географічний методи, що відповідають об'єктові та предметові дослідження. Застосування зазначених методів дозволило з'ясувати особливості окремих параметрів духовного життя волинського села, простежити динаміку змін і розвитку цього явища та формуючих його складових, встановити регіональну специфіку і своєрідність досліджуваних процесів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що в дисертації вперше у вітчизняній історіографії дається комплексний аналіз культурного, освітнього і релігійного життя волинського села у 1964–1985 рр. У роботі на основі сучасної методології розроблено низку ключових проблем, які відтворюють цілісну картину духовного розвитку села, зокрема вперше показано: формування сільської інтелігенції краю, систему культурно-масової роботи, мережу і напрями діяльності закладів культури, кадрове і матеріально-технічне забезпечення шкіл, конфесійну структуру населення і функціонування православних та протестантських громад, а також з'ясовано регіональні особливості процесів у сфері культури, освіти та церковно-релігійних відносин. У дисертації суттєво доповнено і конкретизовано відомості з ряду проблем, які становлять предмет наукового дослідження, в тому числі: щодо діяльності місцевих партійних і радянських органів влади з контролю за духовним життям села, про статистику закладів культури й освіти в області, про чисельність і матеріальний стан церков, молитовних будинків, релігійних громад. Елементом наукової новизни є введення до наукового обігу нового фактичного матеріалу, перш за все записаних автором спогадів очевидців цих подій та архівних документів, зокрема з фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Державного архіву Волинської області.

Практичне значення одержаних результатів. Зібраний у дисертації фактичний матеріал, зроблені автором висновки та узагальнення можуть залучатися при підготовці

загальних і спеціальних курсів з історії України, що читаються у вищих і середніх навчальних закладах; при написанні узагальнюючих наукових робіт з новітньої історії України, історії української культури і релігійного життя; введені до наукового вжитку архівні документи – при укладанні збірників документів і матеріалів. Наукове дослідження може бути використане також у культурно-просвітницькій роботі, в тому числі з молоддю. Нагромаджений в минулому досвід, успіхи і прорахунки державної політики на селі можуть бути враховані у сучасній практичній державотворчій діяльності в Україні.

Апробація результатів дисертації. Окремі розділи і весь текст праці обговорювалися на засіданнях кафедри інженерної педагогіки, психології та українознавства Луцького національного технічного університету, а також кафедри новітньої історії України Волинського національного університету імені Лесі Українки. Основні положення і висновки дослідження доповідалися на таких наукових конференціях: Всеукраїнській науковій конференції “Національна інтелігенція в історії та культурі України у XX–XXI ст.” (м. Вінниця, 28–29 жовтня 2004 р.); Всеукраїнській науковій конференції “Знаки питання в історії України: регіональний вимір української історії” (м. Ніжин, 5–6 листопада 2004 р.); III Міжнародному науковому конгресі українських істориків “Українська історична наука на шляху творчого поступу” (м. Луцьк, 17–19 травня 2006 р.); XXII обласній науково-практичній історико-краєзнавчій конференції “Минуле і сучасне Волині та Полісся: Луцький район: історія, сучасність, перспективи” (м. Луцьк, 8–9 грудня 2006 р.); III Міжнародній науковій конференції “Знаки питання в історії України: регіональний вимір української історії” (м. Ніжин, 19–21 квітня 2007 р.); I Міжнародній науково-практичній конференції студентів і аспірантів “Волинь очима молодих науковців: минуле, сучасне, майбутнє” (м. Луцьк, 18–19 квітня 2007 р.); X Всеукраїнській науково-практичній конференції “Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість в умовах європейської інтеграції” (м. Київ, 16–18 травня 2007 р.).

Публікації. Основні положення і висновки дисертації висвітлені у 12 наукових статтях, 7 з яких вміщені у фахових виданнях, що входять до переліку ВАК України.

Структура дисертації, зумовлена метою і завданнями дослідження, складається зі вступу, чотирьох розділів (десяти підрозділів), висновків, додатків і списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 242 сторінки, із них основний текст – 174 сторінки, додатки – 24 сторінки, список використаних джерел – 314 позицій на 44 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У “**Вступі**” розкрито актуальність теми, її зв’язок з науковими програмами, об’єкт і предмет, мету і завдання, хронологічні та географічні межі, методологічні принципи і методи дослідження, наукову новизну та практичне значення дисертації, показано форми апробації роботи.

У першому розділі – “**Історіографія та джерела**” – охарактеризовано стан дослідження теми та джерела.

У підрозділі “*Історіографія*” подано огляд наукових доробків з досліджуваної проблеми. Зважаючи на доволі велику кількість робіт, в яких з тією чи іншою мірою повноти розглядаються питання соціально-економічних і культурних процесів в українському селі у 1964–1985 рр., автором виділено і проаналізовано три основні групи праць.

У радянський період було опубліковано чимало досліджень, присвячених суспільно-політичним, соціально-економічним і культурним процесам на селі в зазначений період. Вони торкаються різних аспектів проблеми, містять значний фактичний матеріал, але написані з офіційних партійно-політичних позицій, відзначаються очевидною заідеологізованістю й однобічною оцінкою явищ та процесів.

Найбільш помітними публікаціями із вказаної тематики стали праці Л. Беренштейна, Н. Бушина, В. Добровора, Г. Ковальчака, А. Кондратюка, А. Кузьминця, Ю. Курносова, В. Михайлюка, П. Панченка, В. Петренка, П. Плисюка, В. Пустовіта, Г. Тарасова, П. Ферцева та ін., в яких, щоправда, наводяться лише поодинокі факти з історії волинського села.

Згадана тенденція позначилася і на спеціальних публікаціях про Волинь 1960–1980-х рр. У них сільській тематиці приділялася лише незначна увага, зокрема в контексті характеристики господарства та з'ясування соціально-побутових і культурно-освітніх проблем періоду так званого розвинутого соціалізму.

Ці питання певною мірою порушуються у небагатьох працях, присвячених історії Волині, зокрема, у колективних дослідженнях “Історія Волині з найдавніших часів і до наших днів”, “Історія міст і сіл Української РСР: Волинська область”. Деякі аспекти теми відображені в праці “Нариси історії Волинської обласної партійної організації”.

Якісно новий етап у розвитку вітчизняної історіографії розпочався в другій половині 1980-х рр., а особливо – із здобуттям Україною незалежності. За цей час змінилася тематика наукових досліджень, розширився доступ науковців до раніше закритих архівних фондів. З'явилася реальна можливість більш повного, об'єктивного і неупередженого висвітлення минулого волинського села, зокрема його культурного, освітнього і релігійного життя.

Серед публікацій періоду “перебудови” слід назвати насамперед монографію “Українське село у 20–90 роках ХХ століття (короткий історико-економічний нарис)”. Певний інтерес становить книга П. Панченка і В. Чишка “Українське село на шляхах науково-технічного прогресу: досягнення і прорахунки: 60–80-і роки”. У цих і ряді інших праць намітилися нові підходи до аналізу політики радянської влади щодо села.

Важливе значення для розуміння еволюції радянської тоталітарної системи, загальних тенденцій розвитку українського суспільства в другій половині ХХ ст. мають роботи В. Барана. В них на значному фактичному матеріалі розглядаються окремі питання культурно-освітнього і церковно-релігійного життя українців.

Проблеми аграрної політики радянської держави в 60–80-х рр. ХХ ст. висвітлюються в працях С. Падалки. Вчений показує, що тоталітарний режим не спромігся створити оптимальні умови для високопродуктивної праці, ефективного використання техніки, для інтенсивного господарювання, а також повноцінного соціально-культурного життя на селі.

Серед наукових досліджень, присвячених обраній тематиці, привертає увагу праця Г. Кривчика “Українське село під владою номенклатури у 60–80-і рр. ХХ ст.”. Однак у згаданій роботі матеріал з історії волинського села має лише епізодичний та ілюстративний характер, специфіка та особливості розвитку цього регіону не відображені.

Деякі аспекти духовності селян знайшли відображення у працях Ю. Войцехівського, О. Кузнецова, О. Малярчука, Т. Марусик, О. Нікілева, І. Романюка та ін. Однак вони стосуються селянства в цілому, оминаючи регіональну специфіку історії культури і релігії.

Винятковий інтерес викликає колективна праця “Історія українського селянства”, другий том якої містить великий фактичний матеріал з історії села періоду “застою”. У ній

показано важливі аспекти освітнього, культурного і релігійного життя, історичне значення селянства у збереженні народних традицій.

Вагомий внесок у вивчення суспільних, господарських і культурних процесів на селі зробили зарубіжні вчені, праці яких, як правило, вирізняються високим теоретичним рівнем. Ряд проблем господарського і духовного життя України 60–80-х рр. XX ст., зокрема й села, порушено у наукових розвідках вчених української діаспори.

Цікавий і різноплановий матеріал з історії України згаданого періоду міститься у працях Б. Боцюрківа, Б. Винара, І. Майстренка, М. Прокопа, Р. Шпорлюка та ін. Однак із зрозумілих причин у всіх цих роботах не використано багатий документальний матеріал, що зберігається в державних архівах України і Російської Федерації.

Значний інтерес викликають праці російських авторів – Д. Волкогонова, І. Земцова, Є. Клепікової, Р. Медведєва, Р. Піхої, В. Соловйова та ін. Питанням розвитку радянського села присвячені дослідження Ю. Афанасьєва, М. Безніна, Д. Валового, О. Вербицької, І. Волкова, Т. Димоні, Л. Мазура, Г. Шмельова та ін.

Таким чином, проведений аналіз дає підстави стверджувати, що, незважаючи на значну увагу вчених до історії українського селянства, проблеми культурного, освітнього та релігійного життя волинського села 1964–1985 рр. ще не знайшли належного висвітлення у наукових дослідженнях.

У другому підрозділі – “Джерела” – охарактеризовано основні види джерел, які використано при написанні дисертації. З метою повного і всебічного розкриття обраної теми автором використано різнопланові джерела, які можна поділити на такі групи: неопубліковані архівні документи; опубліковані документи і матеріали; статистичні збірники; періодичні видання; спогади.

При вивченні обраної теми опрацьовано матеріали фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, що дають змогу висвітлити культурні, освітні і релігійні процеси у волинському селі. В роботі використано ряд справ із фондів 1 (Верховної Ради УРСР), 2 (Ради Міністрів УРСР), 27 (Міністерства сільського господарства УРСР), а також документи Центрального державного архіву громадських об’єднань України, які стосуються стану господарства, умов життя і праці, суспільно-політичних процесів на селі.

Основна частина неопублікованих джерел, залучених у дисертації, віднайдена у фондах Державного архіву Волинської області. Вони прямо й безпосередньо торкаються різних аспектів роботи і дозволяють відтворити ключові факти і тенденції розвитку волинського села.

Другу групу джерел складають опубліковані документи, насамперед збірники документів і матеріалів. До цієї групи відносяться стенограми і матеріали з’їздів, пленумів ЦК КПРС і ЦК Компартії України, стенограми сесій Верховних Рад СРСР та УРСР, хронологічні зібрання законів УРСР та указів Президії Верховної Ради УРСР, збірники постанов і розпоряджень уряду УРСР. У період утвердження незалежної Української держави було опубліковано ряд тематичних збірників документів і матеріалів, які відображають певні аспекти обраної теми, зокрема “Національні відносини в Україні у XX ст.”, “Культурне життя в Україні. Західні землі”, “Україна у XX столітті”.

Третю групу джерел становлять статистичні збірники, які дають можливість простежити динаміку розвитку закладів культури та освіти, зміни складу працівників цих галузей, ключові соціально-економічні показники розвитку УРСР і Волинської області тощо.

Четверту групу складають періодичні видання, перш за все загальносоюзна, республіканська, обласна і районна преса. В роботі використано публікації, вміщені в газетах “Правда”, “Известия”, “Сельская жизнь”, “Радянська Україна”, “Сільські вісті” та ін. Не менший інтерес викликають матеріали місцевих волинських видань, зокрема обласної газети “Радянська Волинь”, районних газет “Сільські новини”, “Зоря комунізму”, “Нове життя”, “Прапор Леніна”, “Радянське Полісся” та ін.

Окрема група джерел, використаних при написанні дисертації – спогади партійних і радянських діячів, а також очевидців подій, які відтворюють аспекти духовного життя як українського села загалом, так і Волинської області зокрема.

Аналіз перелічених джерел свідчить, що їх обсяг, зміст і характер є цілком достатніми для аналізу теми дисертації та вирішення поставлених у ній завдань.

У другому розділі – **“Суспільний статус волинського села”** – досліджується соціально-економічне становище Волині у 1964–1985 рр., його вплив на розвиток культури, освіти і релігійного життя краю.

В підрозділі *“Розвиток соціальної сфери”* проаналізовано соціально-побутові умови волинського села другої половини 60-х – першої половини 80-х рр. ХХ ст. У цей час забудова сільських населених пунктів змінилась на краще. Однак, незважаючи на значні обсяги будівництва, держава не справлялася зі взятими на себе зобов’язаннями. У соціальному розвитку село набагато відставало від міста. Це стосувалося перш за все забезпечення належних побутових умов життя сільських мешканців, у тому числі працівників освіти та культури. У 1966 р. у Волинській області було газифіковано лише один відсоток сільських будинків, у середині 1980-х рр. – тільки сім відсотків, що ніяк не вирішувало проблему. Не всі селяни могли користуватися електрикою: у 1960 р. в області було електрифіковано 25 тис. дворів зі 151 тис., тобто 25 %, а в 1970 р. – 133 тис., або 89 %. Стан справ у цій сфері помітно змінився, проте не відповідав запитам селян.

Рівень медичного обслуговування на селі залишався вкрай низьким і значно поступався міським стандартам. Багато лікарень розміщувалося у непристосованих приміщеннях, відкриття нових йшло дуже повільними темпами. У 1960 р. в сільській місцевості Волині діяло 90 лікарень і 691 фельдшерсько-акушерський пункт, а в 1968 р. – відповідно 99 та 1058.

В умовах загострення кризи радянської системи держава фактично втратила важелі демографічної політики. Згідно з офіційною статистикою, в 1966 р. у Волинській області чисельність сільського населення становила 673 тис., у 1969 р. – майже 660 тис., а в 1981 р. – 598 тис. осіб. Таким чином, чисельність селян в області в досліджуваний період зменшувалась у середньому на 5 тис. осіб щороку.

У 60–80-х рр. ХХ ст. на доволі низькому рівні залишалася соціально-побутова сфера села. В 1977 р. з 335 колгоспів і радгоспів Волині будинки побуту мали лише 36 господарств, у 1982 р. з 363 колгоспів і радгоспів – тільки 30. За рівнем телефонізації село майже втричі відставало від міста, досить затяжного характеру набула радіофікація сіл. У 1965 р. зі 150 тис. селянських дворів області радіоприймачі було встановлено в 130 тис., 1970 р. – у 133 тис.

Не задовольняла запитів сільських трудівників державна й кооперативна торгівля. За досліджуваний період кількість закладів торгівлі в селах області зростає: у 1960 р. тут налічувалось 1452 підприємства роздрібно́ї торгівлі, в 1965 р. – 1652, а в 1970 р. – 1799, проте якість торговельних послуг поліпшувалась дуже повільно.

Таким чином, за досліджуваний період у волинському селі була проведена певна робота щодо створення економічних і соціальних передумов для зростання культурно-освітнього рівня селянства. Однак соціальна сфера села відчутно відставала від міста, що в першу чергу стосувалося мережі закладів побуту, торгівлі, медичного обслуговування.

У другому підрозділі – *“Шляхи формування сільської інтелігенції”* – з’ясовано проблеми кадрового потенціалу на селі, шляхи і методи його поліпшення, адже загальний рівень освіти сільського населення залишався надто низьким. У 1960 р. у Волинській області на 1000 сільських мешканців вищу освіту мали 4 особи, в 1970 р. – 8 осіб, середню освіту – відповідно 186 і 267 осіб.

У сільських школах Волині в зазначений період особливо гостро відчувався брак спеціалістів з іноземних мов, історії, хімії, музики, а також фізичного виховання. Це пояснювалося низкою факторів, серед яких слід назвати насамперед неявку вчителів у сільські школи за призначенням, навіть незважаючи на жорсткий розподіл молодих спеціалістів, а також надто високий рівень навчального навантаження сільських учителів, їх незабезпеченість необхідними побутовими умовами.

Та все ж попри ці проблеми кількість вчителів з середньою спеціальною і вищою освітою у селах Волині поступово зростала, вони поповнювали ряди інтелігенції краю. У 1968 р. з 13 тис. вчителів, які працювали в селах, 7 тис. мали вищу або незакінчену вищу освіту. У 1973 р., наприклад, у школах Камінь-Каширського району працювало 966 учителів, з них: з вищою освітою – 438 осіб, або 45,3 %, неповною вищою – 121, або 12,6 %, середньою педагогічною – 269, або 27,8 %, середньою спеціальною – 23, або 2,4 %, середньою загальною – 115, або 11,9 %.

Місцеві органи влади проводили роботу з підвищення кваліфікації не лише вчителів, але й бібліотекарів та інших працівників культурно-освітніх закладів. У 1964 р. з 647 завідувачів клубів середню спеціальну освіту мали лише 144 особи (22,2 %), середню загальну – 221 (34,2 %), незакінчену середню – 282 (43,6 %).

Осіб з вищою освітою на керівних посадах в сільських і селищних Радах області було дуже мало. В 1971 р. із 333 голів виконкомів лише 27 осіб мали вищу освіту, 306 – середню спеціальну; серед секретарів виконкомів із 329 осіб вищу освіту мали тільки чотири особи. З числа цих працівників заочно навчалися у вищих і середніх спеціальних навчальних закладах 56 осіб.

З метою поліпшення якісного складу сільської інтелігенції впроваджувалася система навчання і перепідготовки працівників Рад та сільських активістів. На постійно діючих курсах при Волинському обкомі КП України протягом 1968–1970 рр. було перепідготовлено 311 голів сільських і селищних Рад. При районних і міських виконкомках, виконкомках селищних Рад працювало 358 шкіл радянського активу, в яких підвищували свій освітній рівень і ділову кваліфікацію більше 22 тис. депутатів та активістів.

У досліджуваний період в області працювала низка середніх спеціальних закладів, два вищі навчальні заклади. Для підготовки спеціалістів вищої кваліфікації серед працівників

сільського господарства, які мали середню освіту, в області і районах організовувався набір на заочні відділення у вузи.

Таким чином, у другій половині 1960-х – першій половині 1980-х рр. влада докладала певних зусиль для формування сільської інтелігенції, однак поліпшення її якісного складу відбувалося повільно і не відповідало суспільним потребам.

У третьому розділі – **“Культурно-освітні процеси”** – проаналізовано стан шкільної освіти в селах Волинської області, розглянуто діяльність бібліотек та культурно-масову роботу.

У першому параграфі – *“Шкільна освіта”* – констатується, що незаперечним досягненням радянської системи освіти в краї досліджуваного періоду стало її кількісне зростання – утворення широкої мережі початкових, неповних середніх й середніх шкіл. При цьому держава вкладала мінімальні фінансові ресурси в розвиток сільського шкільництва. Чимало шкіл знаходилося у пристосованих, подекуди – непридатних для навчання приміщеннях. У багатьох школах не було їдалень чи буфетів, незадовільно поповнювалась навчально-методична база шкіл, повільно проводилося обладнання кабінетів, бракувало підручників, посібників, навчальних карт, наочного і роздаткового матеріалу, інструментів та ін.

Система освіти в СРСР була уніфікована, в цьому сенсі українська школа не відрізнялася від школи в будь-якій іншій союзній республіці. Одне з головних завдань сільської школи полягало в формуванні нової радянської людини. Вона виховувалась на засадах патріотизму, вірності комуністичним ідеалам, скромності у задоволенні матеріальних і духовних потреб.

Одним із напрямків роботи сільських шкіл стало формування атеїстичного світогляду молоді. Найбільш поширеними формами атеїстичної пропаганди в сільських школах Волині були лекції, бесіди, конференції, усні журнали, тематичні вечори. У більшості шкіл області створювалися і діяли атеїстичні гуртки. Певна увага в школах приділялась правовому вихованню та запобіганню правопорушень. Позитивним явищем виховного процесу у шкільних сільських закладах Волині можна вважати краєзнавчу роботу.

Суттєвою рисою культурної політики радянської держави у досліджуваній період стала русифікація освіти. Однак процес русифікації українського шкільництва торкнувся насамперед міських шкіл, значно менше позначився на роботі сільської школи. Нестача кваліфікованих учительських кадрів, відсутність належних побутових умов на селі призводили до того, що російську мову тут нерідко викладали вчителі без належної фахової підготовки. Учні волинських сіл доволі поверхово засвоювали російську мову, про що свідчили низькі показники успішності з цієї дисципліни.

Значна частина сільських школярів з труднощами оволодівала навчальною програмою. У 1968/69 н. р. серед нагороджених золотою медаллю випускників республіки сільські учні становили лише 26 %, срібною – 29 %. Лише 44 % випускників 8-х класів шкіл хотіли здобути середню освіту, решта виявляли певну індиферентність до знань. Удвічі менше сільської молоді, ніж міської, прагнуло навчатися у вузах, технікумах і професійно-технічних училищах.

Отже, на селі якість знань учнів фактично ставала другорядною справою, оскільки основні зусилля держава спрямовувала на громадсько-політичне виховання молоді. У навчально-виховному процесі в сільських школах усіх рівнів на першому місці було трудове, правове, атеїстичне виховання, націлене на формування “нової людини”.

У другому підрозділі – *“Діяльність бібліотек”* – зазначено, що у 1960–1980-х рр. функції бібліотек та інших закладів культури значною мірою зумовлювались політичними завданнями.

У 1967 р. в області з повним відкритим доступом до книжкових фондів працювало 19 районних, 487 сільських, 14 дитячих бібліотек, з частковим доступом – 61 сільська, 10 дитячих бібліотек. Загалом у Волинській області нараховувалось 840 бібліотек, з них 808 бібліотек системи Міністерства культури УРСР, у тому числі 720 сільських.

В досліджуваний період перед бібліотекарями ставилося завдання наблизити книгу до читача, до кожного трудівника. Тож сільські бібліотекарі застосовували таку форму роботи, як формування пересувних бібліотечок. Вони організовувались на тваринницьких фермах, тракторних бригадах та ланках.

Гострими й актуальними залишалися проблеми комплектування сільських бібліотек. Їхня робота перебувала в полі зору ідеологічних відділів обласного і районних комітетів партії, радянських органів, цензури. У першу чергу вони дбали про забезпечення бібліотек суспільно-політичною літературою, яка добиралася одноманітно і тенденційно. Вона складалася здебільшого з творів класиків марксизму-ленінізму, матеріалів партійних з’їздів тощо. Натомість у сільських бібліотеках не вистачало науково-популярних, довідкових, дитячих видань. У 1976 р. з усіх книжкових фондів області було вилучено твори письменників, які зазнали критики з боку влади за різні ідейні “прорахунки”, в тому числі українських авторів О. Бердника, В. Некрасова та інших.

Бібліотеки повинні були ознайомлювати селян насамперед із рішеннями партії та уряду, актуальними питаннями внутрішньої і зовнішньої політики КППС. Значна увага зверталася на популяризацію літератури з проблем сільськогосподарського виробництва, майже у кожній бібліотеці створювались кутки передового досвіду. Важливим напрямом роботи було правове виховання, поширення правових знань, профілактика правопорушень. За дорученням партійних органів бібліотеки проводили атеїстичні заходи, однак спроби нав’язування атеїзму викликали негативну реакцію з боку селян.

У третьому підрозділі – *“Клубно-масова робота”* – показано, що у 1965–1985 рр. центрами громадсько-політичного життя і культурного дозвілля селян Волині залишалися будинки культури та клуби. Їх основні завдання полягали в пропаганді політичних та економічних знань, передового виробничого досвіду, а також в проведенні різноманітних ідеологічних кампаній, пов’язаних з відзначенням ювілейних і пам’ятних дат, підготовкою і проведенням чергових партійних з’їздів, виборів до Рад депутатів трудящих різних рівнів тощо.

У 1960-х рр. в СРСР розгорнувся широкий рух зі створення агітбригад. Їх виступи поєднували в собі концерт художньої самодіяльності і виклад публіцистично-пропагандистських матеріалів. З метою організації змістовного дозвілля в закладах культури розвивалась мережа любителських об’єднань і клубів за інтересами. У 1965 р. в області їх налічувалося 100, а у 1985 р. – 688, у тому числі в клубних закладах – 322.

У сільських клубах читалися лекції і доповіді на різноманітну тематику, виготовлялася наочна агітація, в якій висвітлювались питання здорового побуту, організації відпочинку, фізичної культури і спорту; проводились тематичні вечори, усні журнали, вечори запитань та відповідей.

Радянська влада намагалася подолати старі звичаї або змінити їх на нові, штучно створені. З цією метою при виконках місцевих Рад створювались комісії з упровадження в життя та побут громадянських обрядів. За новими обрядами проводились реєстрація новонароджених, одружень, проводи до армії, на пенсію та ін. Святково відзначалися також дні освіти, вчителя, колгоспника, механізатора тощо. До нових умов життя прагнули пристосувати і традиційні календарні свята. На противагу Різдву було запроваджено Новий рік, Масляній – свято Зими, Трійці – свято Зеленого колосу. Проте становлення нової радянської обрядовості на Волині відбувалося дуже повільно.

Основною складовою упровадження нової обрядовості була народна самодіяльність. З 1964 р. у волинських селах діяло 22 театри народної творчості. За 1965–1985 рр. помітно зросла кількість гуртків художньої самодіяльності – з 3,7 тис. до 4,9 тис, 75 колективам художньої самодіяльності було присвоєно звання “Народний”.

Однак у зв’язку з політико-ідеологічною спрямованістю своєї діяльності, працівники культури нерідко втрачали первинне покликання – нести людям справжню духовність. У багатьох волинських селах клубна робота носила цілком формальний характер.

У четвертому розділі – **“Церковно-релігійні відносини”** – досліджено становище православних громад і протестантських об’єднань у селах області, шляхи і методи боротьби влади з релігією і церквою.

У першому підрозділі – *“Антирелігійна політика влади”* – встановлено, що у 1964–1985 рр. політика держави щодо церкви була більш гнучкою порівняно з попереднім періодом. При цьому антицерковна кампанія на Волині мала свої особливості. Адже традиційною рисою духовного життя волинських селян було визнання пріоритетності загальнолюдських цінностей, сповідування релігією, перед політичними догмами, що зумовлювало міцні позиції церковних інститутів у регіоні. Духовне життя місцевого селянства відзначалося не лише високою загальною релігійністю, але й приналежністю до різних конфесій.

Домінуючі позиції у волинському селі займала Російська православна церква (РПЦ). У районах, що межували з Львівською областю (Горохівському, Іваничівському, Володимир-Волинському і частково – Луцькому та Локачинському), були прихильники Греко-католицької церкви, які після Церковного собору 1946 р. змушені були ввійти у лоно Російської православної церкви. У ряді районів (Луцькому, Ківерцівському, Маневіцькому) з першої половини 50-х рр. XX ст. стала зростати кількість громад релігійних конфесій, віднесених радянською владою до сектантства. З нелегальних релігійних напрямів найбільшого поширення набули громади п’ятидесятників та єговістів.

У 1964–1985 рр. радянськими і партійними органами було посилено фінансовий тиск на священнослужителів і духовні центри, значно скорочено місіонерську діяльність церкви, внесено обмежувальні поправки до внутрішньоцерковних статутів, посилено “індивідуальну роботу” зі священниками, віруючими та їхніми сім’ями (щодо них частіше почали застосовувати засоби адміністративного і судового тиску), спрощено процедуру закриття культових споруд і, відповідно, знято з обліку значну частину молитовних будинків.

Однією із форм антирелігійної політики стали бесіди у райвиконках, куди періодично запрошувалися представники церковного активу і священнослужителі. Особлива відповідальність у проведенні антицерковної роботи покладалася на адміністративні комісії

при виконках районних Рад депутатів трудящих, на комісії сприяння контролю за виконанням законодавства про культу. Вони безпосередньо “працювали” з віруючими, займалися відповідною “профілактикою”, подавали звіти у вищі органи.

У процесі контролю за діяльністю легальних протестантських об’єднань державні органи здійснювали не лише просвітницьку роботу, але й застосовували адміністративні заходи. Якщо за легальними об’єднаннями держава просто наглядала, то в підпільних об’єднаннях вона вбачала реальну опозицію і всіляко перешкоджала їх діяльності. На всі порушення складалися відповідні акти, які розглядалися адміністративними комісіями при райвиконках, а на порушників законодавства накладалися відповідні стягнення.

У другому підрозділі – *“Становище православних громад”* – показано, що у 1960–1980-х рр. одним із дієвих методів боротьби влади з православною церквою залишалося зняття з реєстрації релігійних об’єднань. Коли ж громади віруючих припиняли свою діяльність, культові приміщення, як правило, перетворювали на склади, сховища і т. п.

Звернення релігійних об’єднань про реєстрацію та повернення їм православних церков у різних районах області в цей період були масовими. Тільки за перше півріччя 1968 р. в різні інстанції надійшло 52 заяви, а на прийомі в уповноваженого Ради у справах релігії побувало 22 делегації, які піднімали питання про поновлення діяльності православних церков у 27 населених пунктах області. Архівні документи свідчать, що прохання віруючих у більшості випадків не задовольнялися.

Нерідко зняті з реєстрації релігійні будівлі місцева влада “не освоювала”, вони руйнувалися під дією природних чинників. Лише в 1974 р. у Волинській області було знято з реєстрації 194 споруди, 23 з яких (у тому числі дві пам’ятки архітектури) розібрано, окремі знесені; 38 (серед них 11 пам’яток) визнано аварійними; 43 (в тому числі 20 пам’яток) залишено без нагляду. Станом на 1980 р. у селах Волинської області третина знищених церков були пам’ятками архітектури.

Масові відмови органів влади щодо відкриття культових споруд викликали обурення віруючих. У деяких місцях вони обрали своєрідну форму протесту. Парафіяни самочинно відкривали церкви, проводили в них ремонт і влаштовували богослужіння. Не зважаючи на обмеження діяльності релігійних об’єднань з боку влади, прибутки церков зростали, що свідчило про їх вагомий роль у житті волинян, зокрема сільських мешканців. Значним джерелом церковних доходів були: реалізація свічок, обряди поминання померлих родичів і молитви за здоров’я, хрещення, вінчання. Мешканці Волині продовжувала відзначати релігійні свята – Великдень, Різдво, Водохрещення, Трійцю. Попри зусилля влади в усіх селах зберігалися давні звичаї колядування, щедрування, посівання, а в окремих районах з колядками і щедрівками селами ходили церковні хори.

У третьому підрозділі – *“Діяльність протестантських об’єднань”* – вивчається становище протестантських об’єднань, які трактувалися радянською владою як сектантські.

У досліджуваній період на території Волинської області серед протестантських громад основне місце займали євангельські християни-баптисти (ЄХБ) і п’ятидесятники. Релігійне об’єднання ЄХБ за кількістю громад посідало в Україні друге місце після Російської православної церкви.

В області діяли громади баптистів-розкольників, єговістів, окремі групи п’ятидесятників, які ухилялися від реєстрації і проводили зібрання 2–3 рази на тиждень. У

1966 р. в області налічувалось чотири групи так званих розкольників загальною кількістю 180–200 осіб.

Другою за чисельністю серед протестантських релігійних об'єднань була церква адвентистів сьомого дня (АСД). Однак, на початку 1970-х рр. громади адвентистів сьомого дня на Волині охопили серйозні кризові явища, що пояснювалось процесом старіння її членів та відсутністю суттєвого впливу на населення. Як наслідок у 1980-х рр. з 12 зареєстрованих громад АСД залишилось тільки дві.

Тенденція до відтворення, кількісного зростання і омолодження протестантських громад забезпечувалася церковним активом через залучення нових членів, особливо молоді із сімей віруючих. Найбільшу кількість нових людей приймали громади євангельських християн-баптистів.

Майже половина всіх водних хрещень в області здійснювались у Камінь-Каширському, Ківерцівському, Маневицькому і Ратнівському районах. Протестанти систематично проводили нелегальні зібрання, в яких нерідко брали участь запрошені проповідники.

Таким чином, влада продовжувала наступ на релігію і церкву, застосовувала різні методи тиску на віруючих і духовенство, однак подолати релігійність сільського населення не могла.

У **висновках** викладено результати дослідження, обґрунтовано положення, основний зміст яких виноситься на захист.

У 60–80-х рр. ХХ ст. відбулися певні позитивні зрушення в організації соціально-побутової сфери волинського села, однак у деяких населених пунктах області взагалі не було будинків побуту, торгівельних закладів, лікарень і фельдшерсько-акушерський пункт.

Підготовка сільської інтелігенції проводилась у вищих і середніх спеціальних навчальних закладах. Сільська молодь направлялась на заочні відділення навчальних закладів та курси підвищення кваліфікації працівників. Значна увага зверталася на організацію самоосвіти, насамперед учителів. Та все ж вищі та спеціальні середні навчальні заклади не забезпечували високу якість фахівців, що працювали в селах, адже окремі заходи влади носили формальний характер.

Процес формування світогляду сільської інтелігенції відбувався через проведення у волинському селі різного роду ідеологічних кампаній – атеїстичної, боротьби з українським буржуазним націоналізмом, антиалкогольної і т. п. Політика держави у сфері культури та освіти активно сприяла, з одного боку, піднесенню освіченості сільського населення, з другого боку – примітивізувала культурно-освітній процес.

У досліджуваній період загальний стан сільського шкільництва на Волині дещо поліпшився. Підвищився рівень матеріального забезпечення шкіл, покращився кадровий склад учителів. Однак у 1965–1985 рр. в зв'язку з укрупненням сільських населених пунктів і рядом інших причин кількість сільських шкіл у Волинській області скоротилася – з 877 до 716. В деяких населених пунктах шкіл взагалі не було, діти із цих сіл самотужки діставалися на навчання до найближчих сусідніх сіл. Попри певні позитивні зрушення, якісний склад учительських кадрів залишався недостатньо високим: лише близько половини сільських учителів області мали повну вищу освіту.

Зважаючи на специфіку західного регіону України, республіканське і місцеве керівництво звертало особливу увагу на посилення ідейно-політичного виховання молоді. Навчально-виховний процес відзначався непомірною заідеологізованістю і регламентованістю, що

однаковою мірою стосувалося вчителів та учнів. Відділи народної освіти і партійні комітети насаджували в сільських школах області атеїстичну пропаганду, хоча вона давала незначну віддачу. Важливим напрямком державної політики залишалася русифікація освіти, однак вона торкнулася насамперед міських шкіл. Традиційно консервативне волинське село старанно берегло українську мову.

Увесь зміст освіти був спрямований на виховання молоді в комуністичному дусі, на засадах радянського патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму. Влада активно протидіяла популяризації української історії та культури, пропагувала матеріалістичний світогляд і відповідну систему морально-етичних цінностей. У зв'язку з цим національний характер освіти всіляко приглушувався, на передній план висувалася критика ідеології буржуазного націоналізму. Проте така політика не досягла бажаних результатів, зважаючи на глибокі національно-культурні традиції місцевого населення.

Характерною рисою навчально-виховного процесу на селі була підвищена увага до трудового навчання, широке залучення учнів до суспільно-корисної праці. Це мало певні позитивні наслідки, але в той же час, як правило, негативно позначалося на успішності школярів із основних наук, на оволодінні ними навчальною програмою. Відсутність належної освітньої інфраструктури, матеріально-побутових умов, кваліфікованих педагогічних кадрів, надмірна регламентація та ідеологізація навчання зумовили порівняно низький рівень підготовки учнів у сільських школах області, а також освіченості сільських мешканців.

Протягом досліджуваного періоду мережа закладів культури у волинському селі дещо розширилась. Вагому роль у задоволенні духовних запитів населення відігравали бібліотеки. За 1965–1985 рр. кількість їх на селі помітно зросла – з 576 до 720. Книжкові фонди бібліотек поступово збільшувались, інтерес до книги – підвищувався. Однак чимало сільських бібліотек розташовувалось в непридатних для роботи приміщеннях. Основна частина фондів залишалася російськомовною, в багатьох бібліотеках не вистачало науково-популярної, довідкової, дитячої літератури. Радянська планово-бюрократична система нерідко спонукала до гонитви за формальними показниками, а отже, – до численних приписок.

Важливими осередками культурного життя на селі були клуби і будинки культури. У зазначений період їх чисельність і напрямки діяльності істотно не змінилися. Однією з найбільш розповсюджених форм роботи були гуртки за інтересами. Художня самодіяльність і народна творчість стали невід'ємною частиною культурного життя волинського села. За офіційними даними, у 1965–1985 рр. кількість гуртків художньої самодіяльності в селах області зросла з 3,7 тис. до 4,9 тис. Звичайно, наведена статистика потребує критичної оцінки, та все ж вона відображає певний розмах, масовість цієї роботи. В селах області також проводилися різноманітні огляди, фестивалі, конкурси, присвячені насамперед пам'ятним датам і роковинам політичних подій.

У 1964–1985 рр. заклади культури повністю підпорядковувались партійному керівництву, здійснюючи відповідні “соціальні замовлення”. Вони виконували не тільки важливі просвітницькі функції, сприяли піднесенню освітнього, загального культурного рівня мешканців села, але й численні політико-ідеологічні завдання, спрямовані на утвердження комуністичної свідомості і радянського способу життя. При цьому аматорські концерти,

вистави, інші мистецькі заходи, які проводилися культпрацівниками, викликали справжнє зацікавлення і схвалення селян. Натомість більшість політичних акцій, всілякі викривальні кампанії сприймалися ними переважно стримано, вимушено, а будь-які спроби атеїстичної пропаганди викликали цілковите неприйняття.

Особливістю духовного життя волинського села було збереження і плекання народних звичаїв, традицій і віри. Саме завдяки цьому войовнича антирелігійна політика радянської влади не дала тут очікуваних результатів. Спроби укорінити на селі нові радянські свята та обряди здійснювалися адміністративними методами. Жорсткі заборони і навіть репресії не змусили волинське село відступити від релігії, від церкви. Щоправда, у досліджуваний період держава проводила більш гнучку й помірковану політику в цій сфері, однак органи влади продовжували чинити тиск на віруючих: знімати з реєстрації релігійні громади, закривати церкви, молитовні будинки, переслідувати найбільш активних священиків тощо.

Провідне місце в релігійному житті області цього часу займала Російська православна церква. Широкого розповсюдження набули протестантські об'єднання, перш за все громади євангельських християн-баптистів, п'ятидесятників, єговістів. Віруючі намагалися рішуче протидіяти закриттю храмів, монастирів, центрів паломництва – святих місць. Антирелігійні кампанії певною мірою деморалізували частину населення, справили негативний вплив на морально-психологічний стан села, проте так і не витіснили “релігійні пережитки”. Християнські цінності становили серцевину духовного життя абсолютної більшості мешканців волинського села.

Основні положення дисертації висвітлені в наукових фахових виданнях:

1. Михальчук О. Л. Сільська інтелігенція Волині у 1960–1970 рр. / О. Л. Михальчук // Наукові записки Вінницького державного університету ім. Михайла Коцюбинського. Вип. 8. Серія : Історія : за матеріалами Всеукраїнської наукової конференції “Національна інтелігенція в історії та культурі України в XX–XXI століттях”. – Вінниця, 2004. – С. 213–218.

2. Михальчук О. Л. Культосвітні заклади волинського села у 1960–70-х рр. / О. Л. Михальчук // Наукові записки Тернопільського національного університету ім. Володимира Гнатюка. – Серія : Історія / за заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. – Тернопіль, 2004. – С. 100–103.

3. Михальчук О. Л. Радянське законодавство та релігійні об'єднання на Волині у 1960-х роках / О. Л. Михальчук // Література та культура Полісся. Вип. 29 : Регіональна історія та культура в українському і східноєвропейському контексті. – Ніжин, 2005. – С. 197–200.

4. Михальчук О. Л. Діяльність сільських бібліотек Волині у 1960–1980-х рр. / О. Л. Михальчук // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. Ювілейний випуск. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – № 1. – С. 211–216.

5. Михальчук О. Л. “Нова обрядовість” на Волині у 1960–1980 рр. / О. Л. Михальчук // Етнічна історія народів Європи : збірник наукових праць. – Вип. 26. – К. : УНІСЕРВ, 2008. – С. 97–103.

6. Михальчук О. Л. Проблеми кадрового забезпечення і матеріальна база сільських закладів культури Волині у 1960–1970-х рр. / О. Л. Михальчук // Громадсько-політичний

науковий збірник “Інтелігенція і влада”. – Серія : Історія. – Вип. 11. – Одеса : Астропринт, 2008. – С. 186–193.

7. Михальчук О. Л. Вплив державної політики на навчально-виховний процес сільських шкіл Волині у 1960–1980-х рр. / О. Л. Михальчук // Громадсько-політичний науковий збірник “Інтелігенція і влада”. – Серія : Історія. – Вип. 15. – Одеса : Астропринт, 2009. – С. 147–155.

У матеріалах наукових конференцій:

1. Михальчук О. Л. Діяльність сільських релігійних об’єднань Луцького району у 1960–1980-х роках / О. Л. Михальчук // Науковий збірник : Минуле і сучасне Волині та Полісся : Луцький район : історія, сучасність, перспективи. Матеріали XXII обласної науково-практичної історико-краєзнавчої конференції присвяченої 15-річчю Незалежності України, 40-річчю Луцького району та 50-річчю Торчинського народного історичного музею Луцьк–Торчин, 9–10 груд. 2006 р. – Вип. 22. – Луцьк : МП “Пульс”, 2007. – С. 116–119.

2. Михальчук О. Л. Художні самодіяльні колективи Волинського села у 1960–1980 рр. / О. Л. Михальчук // Знаки питання в історії України : регіональний вимір української історії : збірник матеріалів III Міжнародної конференції. – Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2007. – С. 143–150.

3. Михальчук О. Л. Політика радянських владних структур щодо протестантських конфесій Волині (друга пол. 60-х – 70-ті рр. XX ст.) / О. Л. Михальчук // Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції аспірантів і студентів “Волинь очима молодих науковців : минуле, сучасне, майбутнє” (18–19 квіт. 2007 р.). У 2 т. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – Т. 1. – С. 27–28.

4. Михальчук О. Л. До проблеми збереження та використання культових споруд, знятих з реєстрації, у селах Волині в 1960–1980-х рр. / О. Л. Михальчук // Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість в умовах європейської інтеграції : збірник матеріалів X Всеукраїнської науково-практичної конференції (16–18 трав. 2007 р.). У 6 т. – К. : Вид-во Європейського ун-ту, 2007. – Т. 3. – С. 81–84.

5. Михальчук О. Л. Ставлення радянських владних структур до православної церкви у 1960–1980-х роках (на матеріалах Волинської області) / О. Л. Михальчук // Актуальні проблеми українського державотворення. Матеріали регіональної наукової конференції, присвяченої 90-й річниці українських національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. та 65-річчю утворення Української повстанської армії. Луцьк, 16–17 листоп. 2007 р. – Луцьк : РВВ ЛНТУ, 2008. – С. 141–149.

АНОТАЦІЯ

Михальчук О. Л. Волинське село: культура, освіта, релігійне життя (1964–1985 рр.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Волинський національний університет імені Лесі Українки. – Луцьк, 2010.

На основі архівних документів, значна частина яких вперше залучена до наукового вжитку, та критичного осмислення опублікованих матеріалів, а також вітчизняної і зарубіжної історіографії проблеми у дисертації проаналізовано духовне життя волинського села у період “розвинутого соціалізму”. Охарактеризовано розвиток шкільної освіти, якісний рівень навчання, стан учительських кадрів. Розкрито зміст, форми і методи культурно-освітньої роботи, її ідеологічну і загальнокультурну спрямованість, простежено ставлення сільського населення до впровадження на селі радянської обрядовості, визначено основні напрями діяльності бібліотек у селах Волинської області. Висвітлено форми і методи боротьби влади з релігійними громадами і церквою, становище православних громад та протестантських об’єднань краю.

Ключові слова: Україна, Волинь, село, духовне життя, політика влади, культура, освіта, церковно-релігійні відносини, інтелігенція.

АННОТАЦІЯ

Михальчук О. Л. Волинское село: культура, образование, религиозная жизнь (1964–1985 гг.). – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Волинский национальный университет имени Леси Украинки. – Луцк, 2010.

На основании архивных материалов, значительная часть которых впервые вводится в научное обращение, и критического осмысления зарубежной и отечественной историографии проблемы в диссертации анализируется состояние и развитие культуры, образования, религиозной жизни волинского села, рассматриваются особенности политики государства в последние десятилетия ее тотального руководства обществом. В свете современных концептуальных подходов охарактеризовано кадровое обеспечение культурно-просветительных учреждений, социальные и религиозные изменения в период так называемого “развитого социализма”

На основании анализа социально-экономических факторов развития волинского села рассмотрены изменения его общественной роли и сделан вывод, что в 1964–1985 гг. она существенно снизилась. Показан противоречивый характер государственных решений относительно функционирования сельской инфраструктуры. Осуществленный анализ демографических и миграционных процессов, состояния медицины и здравоохранения, социально-бытовой сферы волинского села дал возможность констатировать несостоятельность политики советского руководства в решении существующих проблем и утверждать, что практика идеологизации социальной сферы, социализация сельского быта существенно подорвали самобытность, уникальность сельского образа жизни. Прослежены основные тенденции и особенности формирования сельской интеллигенции.

В работе с позиций современной методологии раскрыты особенности организации учебно-воспитательного процесса в сельских школах Волини. В процессе работы было установлено, что на протяжении исследуемого периода не существовало государственной программы развития сельских школ. Этот этап в развитии сельских школ был

противоречивым и характеризовался как значительными прогрессивными изменениями (увеличение количества учебных заведений, улучшение их материально-технической базы, повышение квалификационного уровня учителей и т. д.), так и усилением отрицательных тенденций (закрытие школ в неперспективных селах, использование детского труда в сельском хозяйстве, зависимость школ от уровня экономического развития местного сельского хозяйства и т. д.). Основная проблема сельской школы заключалась в ее значительном отставании от городских школ по уровню материально-технического и кадрового обеспечения, качеству знаний учащихся.

Показано, что в 60–80-х гг. XX ст. сеть заведений культуры в волынском селе выросла, возможности организации учебного процесса и проведения культурного досуга несколько расширились. Однако сельские клубы и другие заведения культуры в отдельных селах находились в непригодных для любой работы зданиях, в некоторых населенных пунктах области таких заведений вообще не было.

В 1964–1985 гг. заведения культуры полностью подчинялись партийному руководству, осуществляя соответствующие “социальные заказы”. Они выполняли не только важные просветительские функции, способствовали повышению образовательного и общекультурного уровня жителей села, но и многочисленные политико-идеологические задания, направленные на утверждение коммунистического сознания и советского образа жизни. При этом любительские концерты, представления, другие творческие мероприятия, проводившиеся культработниками, вызывали настоящую заинтересованность и одобрение у крестьян. Зато большинство политических акций, всевозможные обличительные кампании воспринимались ими преимущественно сдержанно, вынужденно, а любые попытки атеистической пропаганды вызывали неприятие.

Однако невзирая на разнообразные мероприятия атеистического содержания, административно-уголовные запреты, советской власти так и не удалось нивелировать влияние религии на сознание волынских крестьян. Антирелигиозная деятельность органов власти привела к появлению двойных стандартов морали и действий. Не прижились и не вытеснили религиозные обычаи и традиции новые советские обряды, вводимые административными методами. Население региона негативно реагировало на антицерковные мероприятия власти. Многочисленные петиции и жалобы в наивысшие государственные инстанции, многотысячные собрания, которые перерастали в несанкционированные митинги, организация круглосуточных дежурств около еще не отобранных монастырей и храмов – такими были формы и методы противостояния антирелигиозным действиям партийно-советских органов власти.

Ключевые слова: Украина, Волынь, крестьянство, духовная жизнь, политика власти, культура, образование, церковно-религиозные отношения, интеллигенция.

ANNOTATION

Myhalchuk O. L. Volyn village: culture, education, religious life (1964–1985). – Manuscript.

Dissertation on the receipt of scientific degree of candidate of historical sciences after speciality 07.00.01 – history of Ukraine. – Volyn national university named after Lessia Ukrainka. – Lutsk, 2010.

On the basis of the new archived materials, considerable part of which is first brought over to the scientific appeal and critical comprehension of the published materials, and also to home and foreign historiography of problem in dissertation spiritual life of the Volyn village is reflected in a period the so-called developed socialism.

This work characterises the development of school education, the quality of education ,the state of teacher`s staff of this period. It is described the basic tendencies, forms and methods of cultural and educational work, its ideological and cultural direction, the attitude of peasants as to the introduction of soviet ritualism, the activity of libraries in the Volyn village. Forms and methods of fight of power are analyses with religion and church, position of orthodox communities and protestant associations.

Key words: Ukraine, Volyn, spiritual life, the policy of authority, culture, education, church-religious relations, intelligentsia.

Підписано до друку 09.08.2010. Формат 60×90¹/₁₆.
Обсяг 0,9 обл.-вид. арк., 0,9 ум. друк. арк. Тираж 100 прим. Гарнітура Times.
Друкарня Волинський національний університет ім. Лесі Українки.
43025, м. Луцьк, просп. Волі, 13. Зам. 62–06.